

ΑΝΑΤΥΠΟ

Επιθεωρήσεως Εργατικού Δικαίου

Τόμος 84ος (2025), σελ. 1375-1386

Μαρία-Ανδριανή Κωστοπούλου

Δ.Ν., LL.M. mult., Μέλος του Δ.Σ. του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου
για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ι.Μ.Δ.Α.).

Η υπερβολική διάρκεια των δικών:
από τις πιλοτικές αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α.
στον ν. 4239/2014 και την επανεξέτασή του
στην υπόθεση *Βερβελέ κατά Ελλάδος*

Η υπερβολική διάρκεια των δικών: από τις πιλοτικές αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. στον ν. 4239/2014 και την επανεξέτασή του στην υπόθεση Βερβελέ κατά Ελλάδος

Μαρία-Ανδριανή Κωστοπούλου*

Μια υπόθεση εργατικού δικαίου, που αφορούσε μισθολογικές αξιώσεις εργαζομένης κατά δημόσιου νοσοκομείου, αποτέλεσε την αφορμή για μια ιδιαίτερα σημαντική απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Βερβελέ κατά Ελλάδος*, με επίκεντρο την υπερβολική διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών και την αποτελεσματικότητα των εσωτερικών ενδίκων βοηθημάτων. Η προσφεύγουσα είχε ασκήσει αγωγή ήδη από το 2001 διεκδικώντας μισθολογικές προσαυξήσεις και επιδόματα, όμως η υπόθεση ολοκληρώθηκε μόλις το 2020, δηλαδή μετά από σχεδόν δεκαεννέα έτη. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι η τόσο παρατεταμένη διάρκεια, που χαρακτηρίστηκε από περιόδους αδράνειας και επανειλημμένες αναβολές μη αποδιδόμενες στην ίδια, συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος εκδίκησης εντός εύλογου χρόνου. Η σημασία της κρίσης ενισχύεται από τη φύση της διαφοράς ως εργατικής, δεδομένου ότι η καθυστέρηση επηρεάζει άμεσα τη βιοποριστική κατάσταση του εργαζομένου και απαιτεί αυξημένη επιμέλεια εκ μέρους των αρχών. Περαιτέρω, το Ε.Δ.Δ.Α. εξέτασε την αποτελεσματικότητα του αποζημιωτικού ενδίκου βοηθήματος του ν. 4239/2014 για την υπερβολική διάρκεια των δικών και διαπίστωσε ότι το σύστημα εμφάνιζε ουσιώδεις αδυναμίες, ενώ και η εφαρμογή του από τα εθνικά δικαστήρια δεν παρείχε την απαιτούμενη αποτελεσματικότητα, με συνέπεια να μην εξασφαλίζεται ουσιαστική αποκατάσταση της βλάβης. Η απόφαση αποκτά ευρύτερη θεσμική σημασία, καθώς αναδεικνύει ότι η υπερβολική διάρκεια των δικών παραμένει διαρθρωτικό πρόβλημα της ελληνικής δικαιοσύνης, ιδίως σε ευαίσθητους τομείς όπως οι εργατικές διαφορές, και ότι απαιτούνται ουσιαστικά μέτρα τόσο πρόληψης όσο και αποτελεσματικής αποζημίωσης των διαδίκων. Παράλληλα, αναμένεται αναπόφευκτα να σηματοδοτήσει μεταβολές στο εθνικό νομοθετικό και δικαστηριακό πλαίσιο, ενώ επιφέρει σημαντικές συνέπειες και ως προς τη στάση των μελλοντικών προσφευγόντων ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. και τη διαδικαστική τους προστασία.

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το δικαίωμα κάθε προσώπου να δικαστεί η υπόθεσή του εντός λογικής προθεσμίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

* Δ.Ν., LL.M. mult., Μέλος του Δ.Σ. του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ι.Μ.Δ.Α.).

Οι απόψεις είναι προσωπικές. Θερμές ευχαριστίες στις κυρίες Κάρια Ρίπη και Ειρήνη Μπουγονικολού, επισημονικές συνεργάτιδες του Ι.Μ.Δ.Α., για τη συνδρομή τους στην τεκμηρίωση του παρόντος σχολιασμού.

(εφεξής: Ε.Σ.Δ.Α.), αποτελεί θεμελιώδη εγγύηση της αρχής της δίκαιης δίκης και αναγκαία προϋπόθεση για την αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης. Η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας δεν συνιστά απλώς μία τυπική πλημμέλεια, αλλά δύναται να οδηγήσει σε ουσιαστική απαξίωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, καθιστώντας το θεωρητικό και ανεφάρμοστο στην πράξη.

Οι υπέρμετρες καθυστερήσεις επιφέρουν σοβαρές συνέπειες για τους διαδίκους, όπως απώλεια αποδεικτικών μέσων, οικονομική εξάντληση, ψυχική επιβάρυνση και διαρκή ανασφάλεια δικαίου, υπονομεύοντας παράλληλα την εμπιστοσύνη του κοινού στη λειτουργία της δικαιοσύνης και στο ίδιο το κράτος δικαίου. Οι συνέπειες αυτές καθίστανται έντονες στο πεδίο των εργατικών διαφορών, όπου η καθυστέρηση της δικαστικής κρίσης μπορεί —μεταξύ άλλων— να επηρεάσει άμεσα τη βιοποριστική κατάσταση του εργαζομένου και να ματαιώσει στην πράξη την προστασία που παρέχει το εργατικό δίκαιο.

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται διαχρονικά μεταξύ των κρατών με υψηλό αριθμό καταδικών από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: Ε.Δ.Δ.Α. ή Δικαστήριο) λόγω υπερβολικής διάρκειας των δικαστικών διαδικασιών, γεγονός που οδήγησε το Δικαστήριο στη διαπίστωση της ύπαρξης ενός χρόνιου και διαρθρωτικού προβλήματος στην απονομή της δικαιοσύνης. Σε συνέχεια των καταδικαστικών, και ιδίως των πιλοτικών, αποφάσεων του Δικαστηρίου κατά της Ελλάδας, ο Έλληνας νομοθέτης προέβη το 2012 και το 2014 στη θέσπιση ειδικών διαδικασιών σε εθνικό επίπεδο, με σκοπό την παροχή ενός αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος, κυρίως αποζημιωτικού χαρακτήρα, για την αποκατάσταση της βλάβης που απορρέει από την υπερβολική διάρκεια της δίκης¹.

Με την απόφαση *Βερβελέ κατά Ελλάδος*², η οποία δημοσιεύθηκε τον Αύγουστο του 2025, και έχοντας πλέον στη διάθεσή του εμπειρικά δεδομένα άνω της δεκαετίας από την εφαρμογή του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, το Δικαστήριο του Στρασβούργου αξιολόγησε, με αφορμή υπόθεση εργατικού δικαίου, την αποτελεσματικότητα του ανωτέρω αποζημιωτικού ενδίκου βοηθήματος. Η απόφαση αυτή δεν περιορίζεται στη διαπίστωση νέας παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., αλλά επανατοποθετεί με κρίσιμο τρόπο το ζήτημα της ουσιαστικής αποτελεσματικότητας του μηχανισμού αποκατάστασης, ιδίως υπό το πρίσμα των ιδιαίτερων αναγκών που ανακύπτουν στις εργατικές διαφορές.

Ο παρών σχολιασμός εντάσσει το ζήτημα της εύλογης διάρκειας των δικών στο ευρύτερο πλαίσιο της σχετικής νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α. Στη συνέχεια, εξετάζονται οι πιλοτικές αποφάσεις κατά της Ελλάδας και το ένδικο βοήθημα του ν. 4239/2014 ως θεσμική απάντηση στο διαπιστωθέν συστημικό πρόβλημα. Ακολούθως, αναλύεται η υπόθεση *Βερβελέ* και η επανεξέταση του εν λόγω νόμου από το Δικαστήριο, ενώ, τέλος, επιχειρείται αποτίμηση των συνεπειών της απόφασης τόσο ως προς τις υποχρεώσεις συμμόρφωσης που απορρέουν για το ελληνικό κράτος όσο και ως προς την πρόσβαση των διαδίκων στο Ε.Δ.Δ.Α.

II. Το ζήτημα της εύλογης διάρκειας των δικών στη νομολογία του Δικαστηρίου

Όπως έχει επανειλημμένα επισημάνει το Ε.Δ.Δ.Α., η αναφορά στη «λογική προθεσμία» (άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α.) αναδεικνύει τη σημασία που αποδίδει η Σύμβαση στη γενική αρχή της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης, η οποία προϋποθέτει την απουσία καθυστερήσεων ικανών να θέσουν εν αμφιβόλω την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία της και να

1. Ν. 4055/2012 και Ν. 4239/2014.

2. Ε.Δ.Δ.Α., *Βερβελέ κ. Ελλάδος*, 26.8.2025.

οδηγήσουν, τελικώς, σε φαινόμενα αρνησιδικίας³. Πράγματι, τα κράτη έχουν υποχρέωση (αποτελέσματος) να διαμορφώνουν και να οργανώνουν το δικαστικό τους σύστημα κατά τρόπο που να διασφαλίζεται η δυνατότητα των δικαστηρίων να απονέμουν δικαιοσύνη εντός λογικής προθεσμίας⁴.

Η έννοια της «λογικής προθεσμίας» του άρθρου 6 παρ. 1 είναι αυτόνομη και ερμηνεύεται *in concreto* με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία έχουν παγιωθεί στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου. Τα κριτήρια αυτά αφορούν, αφενός, την πολυπλοκότητα της υπόθεσης, αφετέρου τη συμπεριφορά του προσφεύγοντος και τη στάση των αρμόδιων κρατικών αρχών, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις συνεκτιμάται και το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα⁵.

Ειδικότερα, η πολυπλοκότητα της υπόθεσης εξαρτάται τόσο από τα πραγματικά περιστατικά όσο και από τα νομικά ζητήματα που τίθενται⁶. Κατά την αξιολόγηση του κριτηρίου αυτού, το Ε.Δ.Δ.Α. λαμβάνει υπόψη, μεταξύ άλλων, τη φύση της υπόθεσης⁷, τον αριθμό των εμπλεκόμενων προσώπων⁸, την παράλληλη εξέλιξη συναφών δικών⁹, την ύπαρξη τεχνικών ζητημάτων που απαιτούν πραγματογνωμοσύνη¹⁰, καθώς και, στις ποινικές υποθέσεις, τον αριθμό των αποδιδόμενων αδικημάτων¹¹ και τον ενδεχόμενο διεθνή χαρακτήρα της υπόθεσης¹².

Ως προς τη συμπεριφορά του προσφεύγοντος, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι μόνο οι καθυστερήσεις που αποδίδονται στα κρατικά όργανα μπορούν να θεμελιώσουν παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.¹³ Καθυστερήσεις που οφείλονται σε ενέργειες ή παραλείψεις του προσφεύγοντος, όπως παρελκυστική τακτική ή μη τήρηση δικονομικών υποχρεώσεων, συνεκτιμώνται, χωρίς ωστόσο να απαλλάσσουν τις δικαστικές αρχές από την υποχρέωση επίσπευσης της διαδικασίας¹⁴.

3. Ε.Δ.Δ.Α., *Vernillo κ. Γαλλίας*, 20.2.1991, παρ. 38, *Katte Klitsche de la Grange κ. Ιταλίας*, 27.10.1994, παρ. 61.

4. **Λ.-Α. Σισιλιάνος / Π. Ασημάκη**, «Άρθρο 6», σε: Λ.-Α. Σισιλιάνος (διεύθ. έκδ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σ. 364-365.

5. Βλ. **Λ.-Α. Σισιλιάνο / Π. Ασημάκη**, «Άρθρο 6», ό.π., σ. 365-370.

6. Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Katte Klitsche de la Grange κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 55.

7. Ε.Δ.Δ.Α., *Erkner and Hofauer κ. Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 67, *Stibilj κ. Σλοβενίας*, 6.10.2015, παρ. 75, *Nicolae Virgiliu Tănase κ. Ρουμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 25.6.2019, παρ. 209-210.

8. Ε.Δ.Δ.Α., *Struc κ. Μολδαβίας*, 4.12.2012, παρ. 79, *Johanna Fröhlich κ. Γερμανίας*, 24.1.2019, παρ. 40.

9. Ε.Δ.Δ.Α., *Boddaert κ. Βελγίου*, 12.10.1992, παρ. 36-39, ιδίως παρ. 38, *Φεργαδιώτη-Ριζάκη κ. Ελλάδος*, 18.4.2013, παρ. 15.

10. Ε.Δ.Δ.Α., *C.P. κ.ά. κ. Γαλλίας*, 1.8.2000, παρ. 30, *Nicolae Virgiliu Tănase κ. Ρουμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 25.6.2019, παρ. 210.

11. Π.χ. Ε.Δ.Δ.Α., *Struc κ. Μολδαβίας*, 4.12.2012, παρ. 79.

12. Π.χ. Ε.Δ.Δ.Α., *Arewa κ. Λιθουανίας*, 9.3.2021, παρ. 52.

13. Ε.Δ.Δ.Α., *Borodin κ. Ρωσίας*, 6.11.2012, παρ. 148, *Brennan κ. Ιρλανδίας*, 2.11.2017, παρ. 49, *Andersone κ. Λετονίας*, 5.9.2019, παρ. 17, *Vegotex International S.A. κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύμβαση), 3.11.2022, παρ. 152.

14. Βλ. ενδεικτικά Ε.Δ.Δ.Α., *Κοταρίδης κ. Ελλάδος*, 15.7.2010, παρ. 26, *Ιωάννου κ.ά. κ. Ελλάδος*, 12.6.2012, παρ. 20, *Keany κ. Ιρλανδίας*, 30.4.2020, παρ. 95. Η αξιολόγηση της συμπεριφοράς του προσφεύγοντος διαφοροποιείται ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης, δεδομένου ότι στις ποινικές διαδικασίες δεν υφίσταται υποχρέωση ενεργού συμβολής του κατηγορούμενου στην επιτάχυνση της δίκης, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στις διαφορές αστικής φύσης. Βλ. **Λ.-Α. Σισιλιάνο / Π. Ασημάκη**, «Άρθρο 6», ό.π., σ. 366-367, και **A. Salado Osuna**, "Reasonable Time" in the Administration of Justice: A Requirement of the European Convention of Human Rights (Art 6.1 ECHR), σε: J.G. Roca / P. Santolaya, *Europe of Rights: A Compendium on the European Convention of Human Rights*, Brill | Nijhoff, 2012, σ. 177-196, ιδίως σ. 186.

Σε κάθε περίπτωση, το Ε.Δ.Δ.Α. τονίζει ότι οι δικαστικές αρχές φέρουν την κύρια ευθύνη για την ομαλή και έγκαιρη εξέλιξη της διαδικασίας¹⁵. Καθυστερήσεις που οφείλονται σε αδράνεια των δικαστικών αρχών, σε πραγματογνώμονες διορισμένους από το δικαστήριο¹⁶, σε υπαλλήλους της γραμματείας¹⁷ ή σε επανειλημμένες αλλαγές της δικαστικής σύνθεσης¹⁸ καταλογίζονται στο κράτος. Ομοίως, η μακρόχρονη συμφόρηση των πινακίων δεν μπορεί να προβληθεί ως δικαιολογία¹⁹, δεδομένου ότι κάθε κράτος οφείλει να οργανώνει το δικαστικό του σύστημα κατά τρόπο συμβατό με τις απαιτήσεις του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α.²⁰

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται, τέλος, στο διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα. Σε υποθέσεις που αφορούν την προσωπική κατάσταση, τη δικαιοπρακτική ικανότητα²¹, τις σχέσεις γονέων και τέκνων²², καθώς και σε υποθέσεις κακομεταχείρισης από κρατικά όργανα²³, οι αρχές οφείλουν να επιδεικνύουν αυξημένη επιμέλεια λόγω των ενδεχόμενων μη αναστρέψιμων συνεπειών της καθυστέρησης. Αντίστοιχη υποχρέωση επίσπευσης υφίσταται και σε υποθέσεις που αφορούν εργατικές διαφορές²⁴, συνταξιοδοτικές παροχές²⁵, και απαιτήσεις αποζημίωσης (π.χ. λόγω εργατικών ατυχημάτων²⁶). Έτσι, για παράδειγμα, το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι ο εργαζόμενος που θεωρεί ότι έχει αδικαιολόγητα απολυθεί διαθέτει ουσιώδες προσωπικό συμφέρον να εξασφαλίσει το ταχύτερο δυνατόν δικαστική απόφαση ως προς τη νομιμότητα του μέτρου αυτού. Οι εργατικές διαφορές, εκ της φύσεώς τους, απαιτούν ταχεία εκδίκαση, ενόψει των σοβαρών συνεπειών για το ενδιαφερόμενο πρόσωπο, το οποίο με την απόλυση στερείται το μέσο βιοπορισμού του²⁷.

Ως προς το χρονικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., η εύλογη προθεσμία εκκινεί από την άσκηση του ενδίκου βοηθήματος στο αρμόδιο δικαστήριο (π.χ. της αγωγής)²⁸. Η απαίτηση τήρησης εύλογου χρόνου καταλαμβάνει όλα τα στάδια της δικαστικής διαδικασίας που αποσκοπεί στην επίλυση της διαφοράς, μη περιοριζόμενη

15. Βλ. π.χ. *Karcheva and Shtarbova κ. Βουλγαρίας*, 28.9.2006, παρ. 47, Ε.Δ.Δ.Α., *Mincheva κ. Βουλγαρίας*, 2.9.2010, παρ. 68. Βλ. επίσης *Caruano κ. Ιταλίας*, 25.6.1987, παρ. 30, *Pierazzini κ. Ιταλίας*, 27.2.1992, παρ. 18.

Βλ. π.χ. Ε.Δ.Δ.Α., *Karcheva and Shtarbova κ. Βουλγαρίας*, ό.π., παρ. 47, *Mincheva κ. Βουλγαρίας*, ό.π., παρ. 68.

16. Ε.Δ.Δ.Α., *Versini κ. Γαλλίας*, 10.7.2001, παρ. 29, *Sürmeli κ. Γερμανίας*, 8.6.2006, παρ. 129.

17. Ε.Δ.Δ.Α., *Μακρυλάκης κ. Ελλάδος*, 17.11.2022, παρ. 60 και 61.

18. Ε.Δ.Δ.Α., *Lechner and Hess κ. Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 58.

19. Ε.Δ.Δ.Α., *Scordino κ. Ιταλίας* (No. 1) (Ευρεία Σύνθεση), 29.3.2006, παρ. 183. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Ε.Δ.Δ.Α. διακρίνει τη μακροχρόνια συμφόρηση του πινακίου, για την οποία υπέχει ευθύνη το κράτος, από την αιφνίδια ή προσωρινή συμφόρηση, για την οποία το κράτος δεν ευθύνεται αν λάβει εγκαίρως τα απαραίτητα μέτρα. Βλ. σχετικά *D.J. Harris / M. O'Boyle / E.P. Bates / C.M. Buckley*, *Law of the European Convention on Human Rights*, 5η έκδοση, Oxford University Press, 2023, σ. 449 επ.

20. Ε.Δ.Δ.Α., *Scordino κ. Ιταλίας* (No. 1) (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., παρ. 183.

21. Ε.Δ.Δ.Α., *Mikulic κ. Κροατίας*, 7.2.2002, παρ. 44.

22. Ε.Δ.Δ.Α., *Tsikakis κ. Γερμανίας*, 10.2.2011, παρ. 64.

23. Ε.Δ.Δ.Α., *Caloc κ. Γαλλίας*, 20.7.2000, παρ. 120.

24. Ε.Δ.Δ.Α., *Frydlander κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.6.2000, παρ. 45.

25. Ε.Δ.Δ.Α., *Τσουκαλάς κ. Ελλάδος*, ό.π., παρ. 52.

26. Ε.Δ.Δ.Α., *Silva Pontes κ. Πορτογαλίας*, 23.3.1994, παρ. 39.

27. Ε.Δ.Δ.Α., *Nikolon κ.ά. κ. Βουλγαρίας*, 21.2.2012, παρ. 36.

28. Βλ. π.χ. Ε.Δ.Δ.Α., *König κ. Γερμανίας*, 28.6.1978, παρ. 106, *Frydlander κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.6.2000, παρ. 43, *Sartory κ. Γαλλίας*, 24.9.2009, παρ. 32. Στις ποινικές υποθέσεις, ο χρόνος αρχίζει να προσμετράται από την άσκηση της ποινικής δίωξης ή από τη στιγμή κατά την οποία το άτομο επηρεάζεται ουσιωδώς από μέτρα ποινικής φύσης και εκτείνεται έως την αθώωση ή την καταδίκη. Βλ. σχετικά *Α.-Α. Σισλιάνο / Π. Ασημάκη*, «Άρθρο 6», ό.π., σ. 370-372, καθώς και *A. Clooney / P. Webb*, *The Right to a Fair Trial in International Law*, Oxford University Press, 2021, σ. 394-395.

στην έκδοση απόφασης επί της ουσίας. Στο εξεταζόμενο χρονικό πλαίσιο δεν αποκλείεται να ενταχθεί το στάδιο της εκτέλεσης της απόφασης από το Δημόσιο²⁹.

III. Οι πιλοτικές αποφάσεις κατά Ελλάδος και το ένδικο βοήθημα του ν. 4239/2014

Το ζήτημα της εύλογης διάρκειας της δίκης έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς ότι, στο παρελθόν, περίπου τα 2/3 των καταδικαστικών αποφάσεων κατά της χώρας διαπίστωναν παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. ακριβώς λόγω της υπερβολικής διάρκειας των δικαστικών διαδικασιών³⁰. Στο πλαίσιο αυτό, το Ε.Δ.Δ.Α. κατέληξε στη διαπίστωση της ύπαρξης συστημικού προβλήματος, ικανού να υπονομεύσει την εμπιστοσύνη του κοινού στην αποτελεσματικότητα του δικαστικού μηχανισμού, και προέβη στην έκδοση σειράς πιλοτικών αποφάσεων κατά της Ελλάδας, και συγκεκριμένα των αποφάσεων *Βασίλειος Αθανασίου κατά Ελλάδος*³¹, *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδος*³² και *Γλυκάντζη κατά Ελλάδος*³³.

Η απόφαση *Αθανασίου* αφορούσε τη διοικητική διαδικασία, η απόφαση *Μιχελιουδάκης* την ποινική και η απόφαση *Γλυκάντζη* την πολιτική δίκη. Με τις εν λόγω αποφάσεις το Δικαστήριο υπογράμμισε την ανάγκη εξορθολογισμού και επιτάχυνσης του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης και κάλεσε την Ελλάδα να θεσπίσει, εντός έτους, ειδικό ένδικο βοήθημα ή συνδυασμό βοηθημάτων ικανών να εξασφαλίσουν ουσιαστική αποκατάσταση, όπως απαιτεί το άρθρο 13 σε συνδυασμό με το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α.

Ως προς τη φύση των εν λόγω ενδίκων βοηθημάτων, οι παραπάνω πιλοτικές αποφάσεις παρέπεμψαν στην απόφαση *Scordino κ. Ιταλίας*, με την οποία το Ε.Δ.Δ.Α. είχε επισημάνει ότι το πλέον αποτελεσματικό μέσο είναι, κατ' αρχήν, η πρόληψη της υπέρμετρης διάρκειας, μέσω της θέσπισης επιταχυντικού ενδίκου βοηθήματος³⁴. Ωστόσο, όταν η υπέρβαση του εύλογου χρόνου έχει ήδη συντελεστεί, ένα τέτοιο μέσο δεν επαρκεί απαραίτητα, καθιστώντας αναγκαία τη συμπλήρωσή του με αποζημιωτικό ένδικο βοήθημα³⁵. Έτσι, το Δικαστήριο κατέληξε ως προς την Ελλάδα ότι, υπό προϋποθέσεις, ακόμη και ένα αμιγώς αποζημιωτικό μέσο μπορεί να θεωρηθεί επαρκές, αναγνωρίζοντας στα κράτη ευρεία διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή και τη μορφή των σχετικών μηχανισμών αποκατάστασης³⁶.

Δεν επαρκεί, ωστόσο, η θέσπιση οποιουδήποτε αποζημιωτικού ενδίκου βοηθήματος, αλλά αυτό θα πρέπει να συγκεντρώνει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά «αποτελεσματικότη-

29. **Λ.-Α. Σισιλιάνος / Π. Ασημάκη**, «Άρθρο 6», ό.π., σ. 370-372. Βλ. επίσης **A. Salado Osuna**, "Reasonable Time" in the Administration of Justice: A Requirement of the European Convention of Human Rights (Art 6.1 ECHR), ό.π., ιδίως σ. 182.

30. Ως προς τη διοικητική διαδικασία βλ. ενδεικτικά Ε.Δ.Δ.Α., *Αλεξίου κ. Ελλάδος*, 16.7.2015 (8 έτη), *Δημητρίου κ.ά. κ. Ελλάδος*, 18.5.2017 (διάρκεια περίπου 13 ετών), *Αργαλιώτη κ. Ελλάδος*, 18.7.2023 (διάρκεια άνω των 10 ετών). Ως προς τις δίκες αστικής φύσης βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Κοταρίδης κ. Ελλάδος*, ό.π. (10 έτη και 3 μήνες), *Τζιοβάνης κ.ά. κ. Ελλάδος*, 19.1.2017 (7 έτη και 5 μήνες), *Σούτζος κ. Ελλάδος*, 28.4.2022 (15 έτη και 2 μήνες). Ως προς την ποινική διαδικασία βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Σαγρόπουλος κ. Ελλάδος*, 3.5.2012 (7 έτη και 11 μήνες), *Παλαιογιάννης κ. Ελλάδος*, 2.4.2015 (8 έτη και 6 μήνες), *Παπαργυρίου κ. Ελλάδος*, 21.11.2019 (10 έτη και 9 μήνες).

31. Ε.Δ.Δ.Α., *Βασίλειος Αθανασίου κ.ά. κ. Ελλάδος*, 21.12.2010.

32. Ε.Δ.Δ.Α., *Μιχελιουδάκης κ. Ελλάδος*, 3.4.2012.

33. Ε.Δ.Δ.Α., *Γλυκάντζη κ. Ελλάδος*, 30.10.2012.

34. Ε.Δ.Δ.Α., *Scordino κ. Ιταλίας (No. 1)* (Ευρεία Σύνθεση), 29.3.2006, παρ. 183.

35. Ό.π., παρ. 187.

36. Ε.Δ.Δ.Α., *Βασίλειος Αθανασίου κ.ά. κ. Ελλάδος*, ό.π., παρ. 54, Ε.Δ.Δ.Α., *Γλυκάντζη κ. Ελλάδος*, ό.π., παρ. 77. Βλ., επίσης Ε.Δ.Δ.Α., *Μιχελιουδάκης κ. Ελλάδος*, ό.π., παρ. 76-77.

τας». Η σχετική διαδικασία πρέπει να ολοκληρώνεται εντός εύλογου χρονικού διαστήματος και να διέπεται από κανόνες συμβατούς με τις γενικές αρχές του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α.³⁷ Περαιτέρω, το ύψος της επιδικαζόμενης αποζημίωσης δεν πρέπει να είναι προδήλως δυσανάλογο σε σύγκριση με τις αποζημιώσεις που επιδικάζει το Ε.Δ.Δ.Α. σε παρόμοιες υποθέσεις, ενώ οι κρατικές αρχές οφείλουν να καταβάλουν την αποζημίωση εντός εύλογης προθεσμίας, και πάντως το αργότερο εντός έξι μηνών από την ημερομηνία κατά την οποία η σχετική απόφαση καθίσταται εκτελεστή³⁸. Τέλος, το οικονομικό βάρος της διαδικασίας δεν πρέπει να αποθαρρύνει υπέρμετρα τους διαδίκους από την άσκηση του ενδίκου βοηθήματος, ιδίως όταν η αξίωσή τους είναι δικαιολογημένη³⁹.

Σε συμμόρφωση προς τις ανωτέρω πιλοτικές αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α., ο Έλληνας νομοθέτης προέβη στη θέσπιση ειδικών διαδικασιών σε εθνικό επίπεδο, με σκοπό την καθιέρωση ενδίκου βοηθήματος αποζημιωτικού κυρίως χαρακτήρα σε περίπτωση υπερβολικής διάρκειας της δίκης. Πρόκειται για τον ν. 4055/2012 (άρθρα 53-59) και τον ν. 4239/2014 (άρθρα 1-7), που θεσπίζουν ειδικά ένδικα βοηθήματα για τις δίκες ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, καθώς και ενώπιον των πολιτικών, των ποινικών δικαστηρίων και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, αντίστοιχα⁴⁰.

Σύμφωνα με τις ανωτέρω διατάξεις, οποιοσδήποτε από τους διαδίκους —πλην του Δημοσίου και των νομικών προσώπων που συνιστούν κυβερνητικούς οργανισμούς κατά την έννοια του άρθρου 34 της Ε.Σ.Δ.Α.— ο οποίος συμμετείχε σε δίκη ενώπιον των αρμόδιων δικαστηρίων, δύναται να ζητήσει δίκαιη ικανοποίηση, προβάλλοντας ότι η διαδικασία καθυστέρησε αδικαιολόγητα και διήρκεσε πέραν του εύλογου χρόνου που απαιτείται για τη διάγνωση των πραγματικών και νομικών ζητημάτων της υπόθεσης. Τα νομοθετήματα αυτά ρυθμίζουν αναλυτικά την αρμοδιότητα των δικαστηρίων, το περιεχόμενο και τον τρόπο άσκησης της αίτησης, τα κριτήρια επιδίκασης της χρηματικής ικανοποίησης, καθώς και την εκτέλεση της σχετικής απόφασης. Κρίσιμο στοιχείο του συστήματος αποτελεί το γεγονός ότι η αίτηση ασκείται ανά βαθμό δικαιοδοσίας και εντός προθεσμίας έξι μηνών από τη δημοσίευση της οριστικής απόφασης (επί της δίκης για την οποία ο αιτών επικαλείται ότι υπήρξε υπέρβαση της εύλογης διάρκειας αυτής).

Λίγους μήνες μετά τη θέσπιση του ν. 4239/2014, το Ε.Δ.Δ.Α. κλήθηκε, στην υπόθεση *Ξυνός κατά Ελλάδος*, να αξιολογήσει για πρώτη φορά τη συμβατότητα του εν λόγω ενδίκου βοηθήματος με τις απαιτήσεις της Ε.Σ.Δ.Α. Το Δικαστήριο έκρινε ότι, παρά τις επιμέρους αδυναμίες του —και ιδίως την έλλειψη επιταχυντικού χαρακτήρα και την άσκηση αίτησης ανά βαθμό δικαιοδοσίας— το ένδικο βοήθημα συνιστά, κατ' αρχήν, αποτελεσματικό μέσο, το οποίο πρέπει να εξαντλείται προκειμένου να είναι παραδεκτή μεταγενέστερη προσφυγή

37. Βλ. ενδεικτικά Ε.Δ.Δ.Α., *Wasserman κ. Ρωσίας* (No. 2), 10.4.2008, παρ. 49, *Burdov κ. Ρωσίας* (No. 2), 15.1.2009, παρ. 99, *Liseytseva and Maslov κ. Ρωσίας*, 9.10.2014, παρ. 158, *Galea and Pavia κ. Μάλτας*, 11.2.2020, παρ. 58. Βλ. επίσης *E. Morawska*, *The Principles of Subsidiarity and Effectiveness: Two Pillars of an Effective Remedy for Excessive Length of Proceedings within the Meaning of Article 13 ECHR*, *Polish yearbook of international law* 2019, 180.

38. Ο.π.

39. Ο.π.

40. Βλ. *E. Μίχα*, «Άρθρο 13», σε: Λ.-Α. Σισιλιάνος (διευθ. έκδ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σ. 696-699.

ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α.⁴¹ Παράλληλα, το Δικαστήριο επιφυλάχθηκε να επανεξετάσει το ζήτημα υπό το φως της πρακτικής εφαρμογής του μηχανισμού⁴².

Έκτοτε, τόσο η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. όσο και η πρακτική των ελληνικών δικαστηρίων συνέβαλαν στη διαμόρφωση πληρέστερης εικόνας ως προς τη λειτουργία του ν. 4239/2014. Υπό το φως των εξελίξεων αυτών και των στοιχείων που τέθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Βερβελέ κατά Ελλάδος*, το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε αναγκαίο να επανεξετάσει την αποτελεσματικότητα του ενδίκου βοηθήματος. Η υπόθεση *Βερβελέ* αποτέλεσε, κατ' ουσίαν, το πρώτο πραγματικό τεστ του μηχανισμού αυτού υπό συνθήκες πλήρους και μακρόχρονης εφαρμογής του.

IV. Η υπόθεση *Βερβελέ* και η επανεξέταση του ν. 4239/2014

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της σχολιαζόμενης απόφασης, η προσφεύγουσα, κυρία Βερβελέ, είχε ασκήσει το 2001 αγωγή κατά του εργοδότη της, δημόσιου νοσοκομείου, στο οποίο εργαζόταν από το 1984 ως καθαρίστρια, διεκδικώντας το ποσό των 75.739,72 ευρώ για μισθολογικές προσαυξήσεις και επιδόματα, τα οποία, κατά τους ισχυρισμούς της, δεν της είχαν καταβληθεί. Η διαφορά εντασσόταν, συνεπώς, στον πυρήνα των εργατικών διαφορών, με άμεσο αντίκτυπο στη μισθολογική και βιοποριστική κατάσταση της προσφεύγουσας.

Παρά τις επανειλημμένες αιτήσεις της για προσδιορισμό δικασίμου κατά τα έτη 2004, 2007, 2009 και 2010, η πρώτη συζήτηση της αγωγής ορίστηκε μόλις το 2012 και αναβλήθηκε για τη συμπλήρωση στοιχείων του φακέλου, ενώ νέα δικάσιμος προσδιορίστηκε το 2015. Με απόφαση του Απριλίου 2015, το Πρωτοδικείο Αθηνών έκανε εν μέρει δεκτή την αγωγή, επιδικάζοντας ποσό 21.250,66 ευρώ με τόκους και απορρίπτοντας τις λοιπές αξιώσεις ως παραγεγραμμένες. Η έφεση της προσφεύγουσας εκδικάστηκε με περαιτέρω καθυστέρηση τον Δεκέμβριο του 2017, λόγω της αποχής των δικηγόρων, και οδήγησε σε μερική τροποποίηση της πρωτόδικης απόφασης τον Νοέμβριο του 2018. Η ασκηθείσα αναίρεση απορρίφθηκε από τον Άρειο Πάγο τον Φεβρουάριο του 2020, με την απόφαση να καθαρογράφεται και να καθίσταται διαθέσιμη στις 9 Απριλίου 2020. Η συνολική διάρκεια της διαδικασίας ανήλθε, έτσι, σε σχεδόν δεκαεννέα έτη.

Ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. η προσφεύγουσα προέβαλε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 για υπέρβαση εύλογης διάρκειας και του άρθρου 13 σε συνδυασμό με το άρθρο 6, λόγω αναποτελεσματικότητας του αποζημιωτικού ενδίκου βοηθήματος που προβλέπεται στον ν. 4239/2014.

Ως προς το άρθρο 6 παρ. 1, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η συνολική διάρκεια της διαδικασίας υπερέβη κατά πολύ το εύλογο χρονικό όριο. Η εξέλιξη της χαρακτηρίστηκε από παρατεταμένες περιόδους αδράνειας και επανειλημμένες, ανεπαρκώς αιτιολογημένες αναβολές, ενώ τα επιχειρήματα της Κυβέρνησης περί καθυστερήσεων αποδιδόμενων στην προσφεύγουσα ή περί αποχών των δικηγόρων κρίθηκαν ανεπαρκή για να απαλλάξουν το κράτος από τη σχετική ευθύνη του⁴³.

41. Ε.Δ.Δ.Α., *Χυπος κ. Ελλάδος*, 9.10.2014, ιδίως παρ. 33 επ. Σημειώνεται ότι είχε προηγηθεί η αξιολόγηση του επιταχυντικού και αποζημιωτικού ενδίκου μέσου του ν. 4055/2012, το οποίο, επίσης, παρά τις όποιες αδυναμίες του είχε κριθεί κατ' αρχήν συμβατό με το άρθρο 13 της Ε.Σ.Δ.Α.

42. Στο μεταξύ, η Επιτροπή Υπουργών ολοκλήρωσε την εποπτεία της εκτέλεσης των πιλοτικών αποφάσεων τον Δεκέμβριο του 2015 (Τελικό Ψήφισμα CM/ResDH(2015)231), μετά τη θέσπιση του αποζημιωτικού ενδίκου βοηθήματος.

43. Ε.Δ.Δ.Α., *Βερβελέ κ. Ελλάδος*, 26.8.2025, παρ. 101-107.

Για το ζήτημα της αποτελεσματικότητας του αποζημιωτικού ενδίκου βοηθήματος, το Ε.Δ.Δ.Α. εστίασε, σε πρώτο στάδιο, στον «κατακερματισμό» της διαδικασίας ανά βαθμό δικαιοδοσίας, δηλαδή στη νομοθετική απαίτηση άσκησης αυτοτελών αξιώσεων για δίκαιη ικανοποίηση σε κάθε βαθμό και εντός προθεσμίας έξι μηνών από την έκδοση της απόφασης του εκάστοτε δικαστηρίου⁴⁴. Υπενθυμίζοντας τη νομολογία που διαμορφώθηκε μετά την απόφαση *Ξυνός κατά Ελλάδος*⁴⁵, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι ένα ένδικο βοήθημα μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματικό, κατά την έννοια των άρθρων 13 και 35 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., μόνον εφόσον δύναται να καλύπτει το σύνολο των σταδίων της προσβαλλόμενης διαδικασίας και να συνεκτιμά τη συνολική διάρκειά της.

Στο πλαίσιο αυτό, υπογράμμισε το υπέρμετρο βάρος που επιβάλλεται στους αιτούντες να κινήσουν πολλαπλές και παράλληλες διαδικασίες, καθώς και το γεγονός ότι μια τέτοια πρακτική επιτείνει την επιβάρυνση των ήδη υπερφορτωμένων δικαστηρίων. Επισημαίνοντας, τέλος, ότι η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας δεν συνιστά αποσπασματικό φαινόμενο, αλλά εξελισσόμενο, η προβληματικότητα του οποίου εντείνεται με την πάροδο του χρόνου, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το ένδικο βοήθημα παρουσίαζε σημαντικούς περιορισμούς.

Πέραν του ίδιου του νομοθετικού πλαισίου, το Δικαστήριο διαπίστωσε σοβαρά προβλήματα και ως προς τον τρόπο εφαρμογής των κριτηρίων από τα εθνικά δικαστήρια. Από τα στοιχεία που τέθηκαν ενώπιόν του προέκυψε ότι, σε σημαντικό αριθμό περιπτώσεων απόρριψης αιτήσεων δίκαιης ικανοποίησης, η ερμηνεία των εφαρμοζόμενων κριτηρίων δεν ήταν σύμφωνη με τα πρότυπα της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α. Ειδικότερα, σε ορισμένες υποθέσεις δεν καταλογίστηκαν καθυστερήσεις στις αρχές, παρά την ύπαρξη αδικαιολόγητων περιόδων αδράνειας άνω των τριών ετών, ενώ δεν αποδόθηκε η δέουσα σημασία στην υποχρέωση των δικαστηρίων να διασφαλίζουν την ταχεία διεξαγωγή της διαδικασίας, ακόμη και όταν είχαν προηγηθεί αναβολές κατόπιν αιτημάτων των διαδίκων⁴⁶. Επιπλέον, κρίθηκε προβληματική η αποδοχή επιχειρημάτων περί εσωτερικής οργάνωσης των δικαστηρίων ή περί ανυπαρξίας βλάβης για τον αιτούντα, καθώς και η θέση ότι η δυνατότητα αίτησης για προγενέστερο προσδιορισμό δικασίμου συνιστά αποτελεσματικό μέσο επιτάχυνσης της διαδικασίας⁴⁷. Τέλος, διαπιστώθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις υπέρμετρα περιοριστική ερμηνεία του κριτηρίου του διακυβεύματος για τον αιτούντα⁴⁸ ή εσφαλμένος καθορισμός του κρίσιμου χρονικού διαστήματος, ιδίως όταν δεν συνεκτιμήθηκε ο χρόνος έως την κοινοποίηση της καθαρογραμμένης απόφασης⁴⁹.

Τέλος, κρίσιμη παράμετρο αποτέλεσε το ύψος της επιδικαζόμενης αποζημίωσης και το οικονομικό βάρος της διαδικασίας. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, στη συντριπτική πλειονότητα των υποθέσεων, τα επιδικαζόμενα ποσά υπολείπονταν σημαντικά εκείνων που θα είχε επιδικάσει το ίδιο υπό αντίστοιχες συνθήκες. Μολονότι, κατά πάγια νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., το γεγονός αυτό και μόνο δεν αρκεί για να καταστήσει ένα αποζημιωτικό ένδικο βοήθημα αναποτελεσματικό⁵⁰, στη συγκεκριμένη περίπτωση η απόκλιση κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική⁵¹.

44. Ο.π., παρ. 55-63.

45. Βλ. ιδίως την πιλοτική απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., *Rutkowski κ.ά. κ. Πολωνίας*, 7.7.2015.

46. Ο.π., παρ. 65.

47. Ο.π., παρ. 66.

48. Ο.π., παρ. 67.

49. Ο.π., παρ. 68-69.

50. Βλ. ενδεικτικά Ε.Δ.Δ.Α., *Zarb κ. Μάλτας*, 4.7.2006, παρ. 51, *Śliwiński κ. Πολωνίας*, 5.1.2010, παρ. 36.

51. Ε.Δ.Δ.Α., *Βερβελέ κ. Ελλάδος*, ό.π., παρ. 75.

Ως προς τα δικαστικά έξοδα, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η επιβολή τους αποσκοπεί στην αποθάρρυνση προδήλως αβάσιμων αιτημάτων και ότι το ύψος τους δεν είναι αυτοτελώς παράλογο. Ωστόσο, η πρακτική εφαρμογή των κανόνων περί κατανομής των εξόδων, ιδίως σε περιπτώσεις μερικής ευδοκίμησης των αξιώσεων, είχε ως αποτέλεσμα οι αιτούντες να επιβαρύνονται συχνά με μέρος ή και το σύνολο των εξόδων, μειώνοντας αισθητά το καθαρό ποσό της αποζημίωσης⁵². Το Δικαστήριο επισήμανε, τέλος, ότι η δυνατότητα παροχής νομικής βοήθειας δεν επαρκούσε για να αντισταθμίσει το σχετικό οικονομικό βάρος, δεδομένου ότι παρέχεται υπό περιοριστικά κριτήρια και απαιτείται να ζητείται αυτοτελώς σε κάθε βαθμό δικαιοδοσίας⁵³.

Υπό το φως των ανωτέρω, το Ε.Δ.Δ.Α. κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το ένδικο βοήθημα του ν. 4239/2014 δεν εξασφάλιζε επαρκή και κατάλληλη αποκατάσταση και, ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να θεωρηθεί αποτελεσματικό κατά την έννοια της Ε.Σ.Δ.Α., τόσο λόγω των αδυναμιών του νομοθετικού πλαισίου όσο και λόγω του τρόπου εφαρμογής του από τα εθνικά δικαστήρια.

V. Οι συνέπειες της απόφασης

Η απόφαση *Βερβελέ κατά Ελλάδος* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τις συνέπειές της τόσο σε θεσμικό επίπεδο, σε σχέση προς το περιεχόμενο και την έκταση των υποχρεώσεων που απορρέουν για το ελληνικό κράτος μετά τη διαπίστωση παραβίασης της Σύμβασης, όσο και σε διαδικαστικό επίπεδο, ιδίως την πρόσβαση των διαδίκων στο Ε.Δ.Δ.Α. και την αρχή της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων βοηθημάτων.

A. Υποχρέωση λήψης μέτρων συμμόρφωσης από το κράτος

Σύμφωνα με το άρθρο 46 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., τα κράτη υποχρεούνται να συμμορφώνονται προς τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. στις οποίες είναι διάδικα μέρη, ενώ, κατά την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι αρμόδια για την εποπτεία της εκτέλεσής τους.

Η έννοια της «συμμόρφωσης» είναι ευρύτερη από εκείνη της «εκτέλεσης» των αποφάσεων του Δικαστηρίου. Ενώ η εκτέλεση περιορίζεται στη λήψη των μέτρων που απαιτούνται βάσει του διατακτικού της απόφασης —και ιδίως στην έγκαιρη καταβολή της επιδικασθείσας δίκαιης ικανοποίησης και των δικαστικών εξόδων—, η υποχρέωση συμμόρφωσης δύναται να περιλαμβάνει και τη λήψη πρόσθετων ειδικών ή και γενικών μέτρων, τα οποία δεν μνημονεύονται κατ' ανάγκη στο διατακτικό αλλά κρίνονται αναγκαία για την παύση της διαπιστωθείσας παραβίασης και την αποκατάσταση, στο μέτρο του δυνατού, των συνεπειών της⁵⁴.

Ως ειδικά μέτρα νοούνται όσα αφορούν τον συγκεκριμένο προσφεύγοντα και αποσκοπούν, κατά κανόνα, στη *restitutio in integrum*⁵⁵ (π.χ. αποφυλάκιση σε περίπτωση παράνο-

52. Ό.π., παρ. 77-78.

53. Ό.π., παρ. 79.

54. Βλ. **Λ.-Α. Σισιλιάνο / Μ.-Α. Κωστοπούλου**, Η ατομική προσφυγή με βάση την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Οδηγός Διαδικασίας, εκδόσεις Συμβουλίου της Ευρώπης, 2020, σ. 161 επ.

55. **Σ. Τρεκλή**, «Άρθρο 46», σε: Λ.-Α. Σισιλιάνος (διευθ. έκδ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σ. 878 επ. Βλ. επίσης **Λ.-Α. Σισιλιάνο / Μ.-Α. Κωστοπούλου**, Καταθέτοντας μια προσφυγή στο Ε.Δ.Δ.Α. – Η διαδικασία με βάση την Ε.Σ.Δ.Α.: Πρακτικός οδηγός, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 75.

μης κράτησης⁵⁶, επανάληψη της διαδικασίας, όπου προβλέπεται⁵⁷, ή επαναπρόσληψη του προσφεύγοντος σε εργατικές διαφορές με εργοδότη το Δημόσιο⁵⁸). Αντιθέτως, ως γενικά μέτρα νοούνται νομοθετικές, διοικητικές ή άλλες παρεμβάσεις που αποβλέπουν στην αποτροπή επανάληψης της παραβίασης⁵⁹.

Κατά πάγια νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., υπό τον έλεγχο της Επιτροπής Υπουργών, το καθ' ου κράτος διατηρεί μεν διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή των μέσων συμμόρφωσης, υπό την προϋπόθεση ωστόσο ότι τα μέτρα αυτά είναι συμβατά με τα συμπεράσματα και το πνεύμα της απόφασης του Δικαστηρίου⁶⁰. Το εύρος των σχετικών υποχρεώσεων καθορίζεται από τους λόγους για τους οποίους διαπιστώθηκε η παραβίαση⁶¹: όταν αυτή συνδέεται με νομοθετική ρύθμιση, απαιτείται κατ' αρχήν τροποποίηση του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, ενώ όταν οφείλεται σε ζήτημα δικαστικής πρακτικής, καθίσταται αναγκαία η προσαρμογή της εθνικής νομολογίας σύμφωνα με τα πρότυπα της Σύμβασης.

Υπό το πρίσμα αυτό, καθίσταται σαφές ότι, κατά την επίβλεψη της εκτέλεσης της απόφασης *Βερβελέ*, η Επιτροπή Υπουργών δεν θα αρκεστεί στην καταβολή, από το κράτος, της δίκαιης ικανοποίησης και των εξόδων που επιδικάστηκαν στην προσφεύγουσα, αλλά θα απαιτήσει τη λήψη γενικών μέτρων συμμόρφωσης. Τα μέτρα αυτά ενδέχεται να περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τροποποίηση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου, ώστε το σχετικό ένδικο βοήθημα να καλύπτει το σύνολο των σταδίων της προσβαλλόμενης διαδικασίας, καθώς και μέτρα που αφορούν τη δικαστική πρακτική. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερη σημασία έχει η ευρεία διάχυση της απόφασης του Ε.Δ.Δ.Α. στις δικαστικές αρχές, μεταφρασμένη στην ελληνική γλώσσα⁶², καθώς και η συστηματική εκπαίδευση των δικαστών ως προς την εφαρμογή της εθνικής νομοθεσίας κατά τρόπο σύμφωνο με τη νομολογία του Δικαστηρίου.

Σε κάθε περίπτωση, θεμελιώδους σημασίας παραμένει η λήψη γενικών μέτρων που αποσκοπούν στη βελτίωση της συνολικής αποτελεσματικότητας της δικαιοσύνης και στη μείωση της διάρκειας των διαδικασιών. Άλλωστε, κατά πάγια θέση του Ε.Δ.Δ.Α., «η πλέον ενδεδειγμένη λύση, σε απόλυτους όρους, είναι αναμφισβήτητη η πρόληψη»⁶³.

B. Διαδικαστικές συνέπειες ως προς μελλοντικές προσφυγές

Πέραν των ανωτέρω μεταβολών που αναμένεται να πυροδοτήσει η απόφαση *Βερβελέ* στην εθνική έννομη τάξη, η απόφαση επιφέρει ουσιώδη αλλαγή και ως προς τη διαδικαστική

56. Π.χ. Ε.Δ.Δ.Α., *Fatullayev κ. Αζερμπαϊτζάν*, 4.10.2010, παρ. 177.

57. Βλ. ενδεικτικά Ε.Δ.Δ.Α., *Yüksel Yalçınkaya κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύμβαση), 26.9.2023, παρ. 412.

58. Ε.Δ.Δ.Α., *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, 9.1.2013, παρ. 208. Βλ. επίσης την απόφαση της Επιτροπής Υπουργών (6.3.2025, CM/Del/Dec(2025)1521/H46-35) σχετικά με την εκτέλεση της απόφασης *Pişkin κ. Τουρκίας*, 15.12.2020, η οποία αφορούσε την έλλειψη επαρκούς δικαστικού ελέγχου της απόλυσης ενός υπαλλήλου σε δημόσιο φορέα. Η Επιτροπή Υπουργών χαιρέτισε την επαναφορά του προσφεύγοντος στην προηγούμενη θέση του και την επακόλουθη αποζημίωση που έλαβε για την απώλεια εισοδήματος, και έκρινε ότι δεν απαιτούνται περαιτέρω ατομικά μέτρα.

59. Βλ. **Λ.-Α. Σισλιάνο / Μ.-Α. Κωστοπούλου**, Καταθέτοντας μια προσφυγή στο Ε.Δ.Δ.Α. – Η διαδικασία με βάση την Ε.Σ.Δ.Α.: Πρακτικός οδηγός, ό.π., σ. 75 επ. Βλ. Επίσης **L. Zwaak / C. Burbano Herrera**, «Supervision», σε: P. van Dijk / F. van Hoof / A. van Rijn / L. Zwaak (διευθ. έκδ.), *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, 5η έκδ., Intersentia, 2018, σ. 285 επ.

60. Ε.Δ.Δ.Α., *Παπαμιχαλόπουλος κ.ά. κ. Ελλάδος* (δίκαιη ικανοποίηση), 31.10.1995, παρ. 34.

61. Ε.Δ.Δ.Α., *Ilgar Mammadov κ. Αζερμπαϊτζάν* (Ευρεία Σύμβαση), 29.5.2019, παρ. 186-187.

62. Σ. Τρεκλή, «Άρθρο 46», ό.π., σελ. 885, πλαγιάρ. 68.

63. Ε.Δ.Δ.Α., *Scordino κ. Ιταλίας* (No. 1) (Ευρεία Σύμβαση), ό.π., παρ. 183.

υποχρέωση εξάντλησης του εσωτερικού ενδίκου βοηθήματος, στο πλαίσιο της αρχής της επικουρικότητας της Ε.Σ.Δ.Α.⁶⁴

Σύμφωνα με την αρχή αυτή, τα κράτη υπέχουν την κύρια ευθύνη για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η Ε.Σ.Δ.Α., γεγονός που αποτυπώνεται στο άρθρο 35 της Σύμβασης, κατά το οποίο η προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου προϋποθέτει την προηγούμενη εξάντληση των διαθέσιμων εσωτερικών ενδίκων μέσων⁶⁵. Άλλως απορρίπτεται ως απαράδεκτη. Ο κανόνας αυτός αποσκοπεί στο να δοθεί στο εγκαλούμενο κράτος η δυνατότητα να θεραπεύσει ενδεχόμενες παραβιάσεις σε εθνικό επίπεδο, και συνδέεται λειτουργικά με το άρθρο 13 της Ε.Σ.Δ.Α., το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο μέσο⁶⁶.

Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, εφόσον ένα ένδικο βοήθημα έχει κριθεί αποτελεσματικό, η άσκηση του αποτελεί προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής⁶⁷, ενώ η απλή αμφιβολία του προσφεύγοντος ως προς τις πιθανότητες επιτυχίας του δεν αρκεί για να τον απαλλάξει από την υποχρέωση εξάντλησής του⁶⁸. Στην υπόθεση *Βερβελέ* η Κυβέρνηση προέβαλε ένσταση απαραδέκτου, υποστηρίζοντας ότι η προσφεύγουσα δεν είχε εξαντλήσει το ένδικο βοήθημα του ν. 4239/2014⁶⁹. Πράγματι, κατά τον κρίσιμο χρόνο, το Δικαστήριο εξακολουθούσε να θεωρεί ότι το εν λόγω ένδικο βοήθημα ήταν, τουλάχιστον *de jure*, αποτελεσματικό. Η αποτελεσματικότητά του ήταν, ωστόσο, σοβαρά αμφισβητήσιμη υπό το φως της εθνικής δικαστικής πρακτικής.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά, στο πλαίσιο αυτό, η τετράμηνη⁷⁰ προθεσμία προσφυγής στο Ε.Δ.Δ.Α., η οποία συνδέεται άρρηκτα με την έκδοση της «τελεσιδικής απόφασης»⁷¹ σε εθνικό επίπεδο. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, μόνο τα τακτικά ένδικα μέσα που δεν είναι προδήλως αναποτελεσματικά λαμβάνονται υπόψη για τον υπολογισμό της εν λόγω προθεσμίας⁷². Η άσκηση ενδίκων βοηθημάτων που στερούνται πραγματικής αποτελεσματικότητας ή είναι καταδικασμένα σε αποτυχία δεν αναστέλλει ούτε μεταθέτει την έναρξη

64. Η αρχή της επικουρικότητας αναφέρεται ρητώς στο ίδιο το προοίμιο της Ε.Σ.Δ.Α. ύστερα από την τροποποίηση που επήλθε με το 15ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο.

65. **Π. Βογιατζής / Α. Γκαγκάση**, «Άρθρο 35», σε: Λ.-Α. Σισιλιάνος (διεύθ. έκδ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σ. 810 επ.

66. **Ε. Μίχα**, «Άρθρο 13», σε: Λ.-Α. Σισιλιάνος (διεύθ. έκδ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σ. 684 επ., και **Λ.-Α. Σισιλιάνος / Μ.-Α. Κωστοπούλου**, Η ατομική προσφυγή με βάση την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Οδηγός Διαδικασίας, ό.π., σ. 5. Βλ. επίσης **Ε. Morawska**, ό.π., σ. 159-185.

67. Ε.Δ.Δ.Α., *Civet κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 28.9.1999, *Makris κ. Ελλάδος* (απόφαση επί του παραδεκτού), 14.5.2009.

68. Βλ., μεταξύ άλλων, Ε.Δ.Δ.Α., *Treial κ. Εσθονίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 28.1.2014, παρ. 43, *Communauté genevoise d'action syndicale (CGAS) κ. Ελβετίας* (Ευρεία Σύμβαση – απόφαση επί του παραδεκτού), 27.11.2023, παρ. 138-166.

69. Ε.Δ.Δ.Α., *Βερβελέ κ. Ελλάδος*, 26.8.2025, παρ. 36.

70. Πριν τη θέση σε ισχύ του υπ' αριθμ. 15 Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α., η προθεσμία αυτή ανερχόταν σε έξι μήνες.

71. Η προθεσμία εκκινεί από την επομένη της «τελεσιδικίας» της δικαστικής ή διοικητικής απόφασης. Η έννοια της τελεσιδικής απόφασης με την οποία αποδίδεται ο όρος «final decision» και «décision définitive» δεν ταυτίζεται με τον όρο «τελεσιδικός» όπως αυτός χρησιμοποιείται στο ελληνικό δίκαιο. Αντιθέτως, στο πλαίσιο της Σύμβασης η εν λόγω έννοια πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως το γεγονός (πράξη ή απόφαση) με το οποίο ολοκληρώνεται η επίδικη υπόθεση στην έννομη τάξη του εγκαλούμενου κράτους. Βλ. σχετικά **Π. Βογιατζής / Α. Γκαγκάση**, «Άρθρο 35», ό.π., σ. 823.

72. **Π. Βογιατζής / Α. Γκαγκάση**, «Άρθρο 35», ό.π., σ. 823-824, πλαγιάρ. 32. Βλ. επίσης **D.J. Harris / M. O'Boyle / E.P. Bates / C.M. Buckley**, ό.π., σ. 66.

της προθεσμίας⁷³, αλλά αντιθέτως ενδέχεται να αποβεί επιζήμια για τον προσφεύγοντα, καθιστώντας την προσφυγή του εκπρόθεσμη.

Υπό το φως των ανωτέρω, η απόφαση *Βερβελέ* επιφέρει μια εξαιρετικά σημαντική πρακτική συνέπεια: οι διάδικοι που επιδιώκουν, εφεξής, αποζημίωση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης δεν πρέπει πλέον να προσφεύγουν στο ένδικο βοήθημα του ν. 4239/2014, αλλά απευθείας στο Ε.Δ.Δ.Α., προβάλλοντας παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. Αντιθέτως, η άσκηση του εν λόγω ενδίκου βοηθήματος —που έχει κριθεί πλέον αναποτελεσματικό— ενδέχεται να τους εκθέσει στον κίνδυνο παρέλευσης της τετράμηνης προθεσμίας προσφυγής.

VI. Συμπεράσματα

Η απόφαση *Βερβελέ κατά Ελλάδος*, η οποία υιοθετήθηκε ομόφωνα και κατέστη οριστική στις 26 Νοεμβρίου 2025, συνιστά κρίσιμη τομή στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αναφορικά με την αντιμετώπιση της υπερβολικής διάρκειας των δικαστικών διαδικασιών στην Ελλάδα. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το ένδικο βοήθημα του ν. 4239/2014 δεν παρείχε ουσιαστική και αποτελεσματική προστασία έναντι της σχετικής παραβίασης, καθώς οι δομικές αδυναμίες του στερούσαν από τους διαδίκους ένα πραγματικό μέσο επανόρθωσης, συμβατό με τις απαιτήσεις της Ε.Σ.Δ.Α.

Ειδικότερα, η απόφαση ανέδειξε τον προβληματικό κατακερματισμό της αξίωσης για δίκαιη ικανοποίηση ανά βαθμό δικαιοδοσίας, την απόκλιση της εθνικής δικαστικής πρακτικής από τα κριτήρια της «εύλογης διάρκειας» όπως αυτά έχουν παγιωθεί στη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., καθώς και τη συστηματική επιδίκαση αποζημιώσεων σημαντικά χαμηλότερων από εκείνες που θα επιδίκαζε το ίδιο το Δικαστήριο υπό ανάλογες συνθήκες. Οι διαπιστώσεις αυτές επιβεβαιώνουν ότι η υπερβολική διάρκεια των δικών εξακολουθεί να αποτελεί χρόνιο και διαρθρωτικό πρόβλημα του ελληνικού δικαστικού συστήματος, με άμεσες συνέπειες για την αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας και τη συμβατότητα της εθνικής έννομης τάξης με την Ε.Σ.Δ.Α.

Υπό το πρίσμα αυτό, η απόφαση *Βερβελέ* υπερβαίνει τη σημασία της μεμονωμένης υπόθεσης και αποκτά ευρύτερη θεσμική βαρύτητα. Καταδεικνύει ότι η τυπική θέσπιση ενός εσωτερικού μηχανισμού αποκατάστασης δεν αρκεί, όταν αυτός δεν ανταποκρίνεται στις ουσιαστικές απαιτήσεις της Σύμβασης ούτε λειτουργεί αποτελεσματικά στην πράξη. Η αντιμετώπιση της υπερβολικής διάρκειας των δικών —φαινομένου που διατρέχει οριζόντια το σύνολο της απονομής της δικαιοσύνης και πλήττει ιδιαίτερος ευαίσθητους τομείς όπως οι εργατικές διαφορές— δεν μπορεί να περιορίζεται σε αποσπασματικές ή κατ'επίφαση αποτελεσματικές παρεμβάσεις.

Αντιθέτως, προϋποθέτει τη λήψη ουσιαστικών θεσμικών και πρακτικών μέτρων, ικανών αφενός να εξασφαλίσουν πραγματική και επαρκή αποκατάσταση στους διαδίκους και αφετέρου να προλάβουν την επανάληψη της παραβίασης στο μέλλον. Η απόφαση *Βερβελέ* επαναφέρει, με έμφαση, την ανάγκη συστηματικής βελτίωσης της αποτελεσματικότητας της δικαιοσύνης, ως προϋπόθεσης για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των πολιτών στη δικαστική λειτουργία και για την ουσιαστική κατοχύρωση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη εντός εύλογου χρόνου. □

73. Ε.Δ.Δ.Α., *Jeronovičs κ. Λετονίας* (Ευρεία Σύνθεση), 5.7.2016, παρ. 75, *Kefalas κ.ά. κ. Ελλάδος* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.3.2005. Βλ. επίσης *Λ.-Α. Σισιλιάνο / Μ.-Α. Κωστοπούλου*, Καταθέτοντας μια προσφυγή στο Ε.Δ.Δ.Α. – Η διαδικασία με βάση την Ε.Σ.Δ.Α.: Πρακτικός οδηγός, ό.π., σ. 41.